

ПИТАННЯ ЯК ЗАСІБ ВИРАЖЕННЯ КАТЕГОРІЇ ВВІЧЛИВОСТІ

Болотнікова А. П.

викладач кафедри іноземної філології та перекладу
Полтавського національного технічного університету
імені Юрія Кондратюка
м. Полтава, Україна

Однією з умов виділення тієї чи іншої понятійної категорії в мові є наявність спеціальної комунікативної ситуації. Такою ситуацією для категорії питальності є сама ситуація питання, оскільки питальне висловлення є найпрозорішим маркуючим компонентом адресації. Узагалі, питальне висловлення – це “модальний різновид речення, за допомогою якого мовець, використовуючи спеціальні засоби, насамперед інтонаційні та лексико-граматичні, запитує про що-небудь з метою одержати інформацію” [11, с. 500]. Але, продукуючи мовленнєвий акт, мовець питальною формою може маркувати й інші смисли: увічливо спонукати адресата до спілкування, нав’язування комунікативної дії, отримання позитивної реакції на неї й, відповідно, реалізації своєї інтенції. О. М. Ліндстрем на основі прагматичного аналізу залежно від комунікативної інтенції й комунікативної ситуації виділила основні ілокутивні функції питальних висловлень: інтеррогативна, асертивна, директивна, афективна й фатична [7]. Питання як індикатор вираження категорії ввічливості реалізуються не у первинній функції (інтеррогативній), а у вторинних – установлення, підтримання та розмикання контакту (фатична функція) і здійснення відповідної комунікативної дії (спонукальна функція). І. М. Кобозєва [4], покликаючись на теорію мовленнєвих актів, дослідила вторинні функції питальних висловлень з погляду характеру порушень умов успішності питання. Учена пропонує систематизувати первинні й вторинні функції питання, ураховуючи характер відхилення ситуації їхнього вживання від прототипової питальної ситуації. Моделює так звану шкалу, на одному

полюсі якої знаходяться прототипові питання, а на іншому – уживання питальноподібних висловлень.

Виокремлення первинних та вторинних функцій пояснюється поняттям транспозиції в мові. Прагматична транспозиція полягає у вживанні висловлень у невластивих для них функціях. І. М. Кобозева наголошує “уживання висловлення в первинній функції – це те саме, що й уживання його в буквальному значенні. Уживання висловлень у вторинній функції – це вживання, яке збігається з буквальною щодо відображення ситуації (пропозиційний компонент), але відрізняється від нього за ілокутивною функцією (комунікативно-прагматичний компонент)” [4, с. 40]. Прагматична транспозиція може бути викликана багатьма факторами, серед яких: стратегії ввічливості [2, 6, 9, 12], порушення умов успішності мовленнєвого акту [10], конвенції вживання окремих висловлень [13], принцип щирості, мотивованості [3] тощо. Об’єктом нашого зацікавлення є прагматична транспозиція питальних висловлень в українській мові, спричинена дією стратегій позитивної й негативної ввічливості та вживання їх з метою дотримання Принципу ввічливості, установлення, підтримання та розмикання комунікативного контакту, вираження спонукання до дії.

Висловлення, у яких “мовець передає співрозмовнику дещо більше, ніж те, що вони безпосередньо означають”, у теорії мовленнєвих актів прийнято називати непрямими мовленнєвими актами [10, с. 196]: *Може, нам прогулятися ще в той бік? – вона махнула рукою на низину, звідкіля долинали жаб’ячі хори. – Чи не надто глибока вже ніч для прогулянок болотами? – запитав граф, якому ця пропозиція, певно, не припала до смаку* (Кирик Ю., “Яблуневі квіти”). Н. Ф. Баландіна наголошує: “значення таких формул доповнене смислами, що виходять із принципів кооперативного спілкування, метою якого є зведення до мінімуму ризику нанесення моральних збитків особі адресата й максимальна результативність” [1, с. 23], а також збереження негативного лику адресата. Тому формально такі висловлення виконують функцію не стільки запиту інформації (інтеррогативну), а реалізують інший

смысл. Саме цей смысл і виявляється домінуючим – і мовець, й адресат розуміють його як некатегоричне спонукання до дії, а питання – це лише форма його вираження. О. В. Логінов зазначає, що “форма питального висловлення своєрідний етикетний штамп, а не власне питальне висловлення... Подібні ситуації проявляють себе там, де мовленнєва ситуація інтеррогації не вписується в чіткі межі запиту інформації, а взаємодіє з іншими типовими смислами: прохання, ствердження, оцінка тощо” [8, с. 41].

Часто наголошують на оптимальності вживання непрямих мовленнєвих актів, які обумовлені “в першу чергу специфікою міжособистісних стосунків і тими соціальними ролями, у яких знаходяться комуніканти” [5, с. 103]. Мовці в процесі спілкування намагаються реалізувати свої комунікативні інтенції, які мотивовані різними факторами, основним серед яких є та позамова дійсність, на фоні якої протікає діалог і на яку орієнтується кожен із співрозмовників. Комунікативна інтенція мовця завжди спрямована на когось, оскільки вона може бути зрозуміла й сприйнята лише адресатом, який орієнтується в установах адресанта.

Оформлення інтеррогативною формою непитального значення обумовлене конкретною комунікативною ситуацією, яка передбачена комунікативною інтенцією мовця, прагматичними складовими мовленнєвого акту і категорії ввічливості. О. М. Ліндстрем зазначає, “уживаючи питальні за формою висловлення для вираження неінтеррогативних значень, мовець має можливість ефективно вплинути на свого співрозмовника й швидше досягти бажаного результату. Питальна конструкція в цьому випадку, утрачаючи свою інтеррогативно-комунікативну функцію й зберігаючи інтеррогативно-емоційну функцію, стимулює підвищену розумову активність адресата й закликає його до діалогу з самим собою й до внутрішньої відповіді або дії” [7, с. 17]. Питання як засіб вираження категорії ввічливості – це інтенційний засіб спілкування, який використовується мовцем з метою збереження позитивного й негативного лику комунікантів та реалізації їхніх комунікативних намірів. Уживання ввічливих питальних висловлень є складовою частиною комунікативних

стратегій мовця: мінімалізація моральних збитків, досягнення комунікативної мети та підтримання ввічливої атмосфери спілкування. Непрямі питальні висловлення з погляду ввічливості та їхньої функційної специфіки поділяємо на фатичні й спонукальні.

Фатичні питальні висловлення реалізують стратегії позитивної ввічливості, спрямовані на зменшення соціальної та психологічної дистанції між учасниками спілкування, узаєморозуміння, комунікативне співробітництво, а також на задоволення бажання адресата бути шанованим. Уживання питання у функції спонукання до дії реалізують переважно стратегії негативної ввічливості й широко застосовується мовцем навіть у тих ситуаціях, коли реальний вибір відсутній: *Софіє Андріївно, Корнацький турбує. Кілька днів тому ви забули у мене в машині одну річ. Я б хотів вам її повернути. Чи не могли б ви зайти до мене на роботу сьогодні о п'ятнадцятій тридцять?* (Романчук Л., “Софія”).

Література:

1. Баландіна Н. Ф. Функції і значення чеських прагматичних кліше в комунікативному контексті : Монографія / Н. Ф. Баландіна. – Київ : АСМІ, 2002. – 332 с.
2. Беяева Е. И. Принцип вежливости в вопросительных речевых актах / Е. И. Беяева // Иностранные языки в школе. – М., 1990. – № 1. – С. 43–47.
3. Гордон Д. Постулаты речевого общения / Д. Гордон, Дж. Лакофф // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. 16. Лингвистическая прагматика. – С. 276–302.
4. Кобозева И. М. О первичных и вторичных функциях вопросительных предложений / И. М. Кобозева // Текст в речевой деятельности. – М., 1988. – С. 39–46.
5. Корнеева В. В. Косвенные речевые акты совета в испанском и русском языках / В. В. Корнеева // Германские, романские и русский языки в сопоставительном аспекте : сб. науч. тр., посвящ. 80-летию Воронежского гос. ун-та. – Воронеж, 1998. – С. 102–110.

6. Корди Е. Е. Вторичные функции высказывания с модальными глаголами / Е. Е. Корди // Храковский В. С. Типология и грамматика / АН СССР. Ин-т языкознания; Ред.кол. В. С. Храковский (отв.ред) и др. – М. : Наука, 1990. – С.174–180.

7. Линдстрем Е.Н. Классификация русских вопросительных по форме высказываний на базе прагматически обоснованной универсальной модели : дисс. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Е. Н. Линдстрем. – Петрозаводск, 2003. – 189 с.

8. Логинов А. В. Категория интеррогативности в современном русском языке : дисс. ... д-ра филол. наук : 10.02.01 / А. В. Логинов. – М., 2015. – 500 с.

9. Почепцов Г. Г. Понятие коммуникативной транспозиции / Г. Г. Почепцов // Предложение и текст в семантическом аспекте: Межвуз. тематич. сб. – Калинин: КГУ, 1978. – С.49–63.

10. Серль Дж. Р. Косвенные речевые акты : Пер. с англ. / Дж. Серль // Новое в зарубежной лингвистике. –М. : Прогресс, 1986. – Вып. 17 : Теория речевых актов. – С. 183–195.

11. Українська мова : Енциклопедія. [голова ред. кол. В. М. Русанівський]. – 3-тє вид., зі змінами і доп.. – К. : “Українська енциклопедія” ім. М.П. Бажана, 2007. – 856 с.

12. Brown P., Levinson S. Politeness : Some Universals in Language / P. Brown, S. Levingson. – Cambridge : Cambridge Univ. Press, 1987. – 345 p.

13. Morgan J. L. Two types of convention in indirect speech acts / J. L. Morgan // Syntax and Semantics : Pragmatics / [ed. by Cole P.]. – New York : Academic Press, 1978. – Vol.9. – P. 261–280.